

Dinko Župan

(Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje,
Slavonski Brod)

“ŽIVIO SVIJETLI BAN!”

(Kako je u školskim spomenicama i izvještajima zabilježen
posjet bana Dragutina Khuena-Héderváryja nekim
mjestima Virovitičke županije 1889. i 1893.)

UDK 94(497.5 Virovitica)"18"(093)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 19. 4. 2010.

Autor u radu analizira kako je u pojedinim školskim spomenicama i školskim izvještajima opisan posjet bana Dragutina Khuena-Héderváryja mjestima Virovitičke županije 1893. Autor je svoju analizu usmjerio na fenomen korištenja škole i instrumentalizacije učenika od strane tadašnjeg vladajućeg režima.

Ključne riječi: školske spomenice, obrazovni sustav, svečani doček, simbolička moć, Dragutin Khuen-Héderváry, Virovitička županija, 19. stoljeće.

Uvod

Sačuvane spomenice škola iz 19. stoljeća zahvalan su izvor za istraživanje povijesti školstva, jer sadrže slabo dostupne podatke o povijesti pojedinih škola.¹ Školske spomenice mogu biti koristan izvor i za pisanje povijesti samih mjesta i gradova u kojima su škole smještene, jer u svojim ljetopisima donose podatke i o događajima vezanim za lokalnu i regionalnu povijest. Pored toga što su dobar izvor za istraživanje lokalne povijesti, školske spomenice sadrže i niz podataka za istraživanje povijesti svakodnevnog života kako učenika i učenica tako i učitelja i učiteljica. Budući su pisci spome-

¹ O slavonskim spomenicama škola napisano je vrlo malo radova, koliko je meni poznato do sada je objavljen samo jedan rad i to o sačuvanim spomenicama na našičkom području. Vidi Renata Bošnjaković i Silvija Lučevnjak, „Školske spomenice i izvješća – prilog poznavanju povijesti našičkog školstva“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* 9 (2007), 265-285. Taj pregledni rad može biti ogledan primjer i drugim zavičajnim muzejima kako treba popisati i obraditi sačuvane spomenice škola. Pored toga rada treba istaknuti i katalog izložbe *180 godina školstva Slatine i okolice*, u njemu je Dragica Šuvak, autorica izložbe i kataloga, u kraćem obliku obradila starije školske spomenice na slatinskom području. Vidi *180 godina školstva Slatine i okolice* (Slatina, 2002), 47.

nica učitelji i učiteljice, spomenice daju određenu perspektivu odozdo iz koje se opisuje školski svijet života koji je nevidljiv u službenim školskim izvještajima. Nasuprot bezličnim tiskanim školskim izvještajima, rukom pisane spomenice već kroz različite rukopise ukazuju na osobnu dimenziju učitelja i učiteljica koji su ih pisali. Rukom pisane školske spomenice svojevrsni su dnevnički zapisi života škola jer su se učitelji i učiteljice koji su ih pisali često puta poistovjećivali sa školama u kojima su radili. Piscima spomenica, život škole bio je njihov život. Naime, oni su doslovno živjeli u školama jer su učiteljski stanovi najčešće bili spojeni sa školskim zgradama. Prve spomenice su se počele pisati od sredine sedamdesetih godina 19. stoljeća kada je donesena odredba o pisanju školskih spomenica, tu su odredbu školske vlasti 1880. podigle na nivo naredbe u kojoj je detaljno opisano kako se trebaju pisati spomenice.² U prvom dijelu spomenice trebala se pisati povijest škole od njezina osnutka, a u drugom dijelu spomenice trebao se pisati ljetopis škole. Taj prvi dio u mnogim je spomenicama vrlo nepouzdan, jer pisci spomenica često nisu imali na raspolaganju nikakvu prethodnu školsku dokumentaciju, pa su povijest škole pisali na osnovu usmene predaje i sjećanja najstarijih mještana. Od školske dokumentacije, ukoliko je bila sačuvana, pisci ljetopisa škola koristili su školske valovnice u kojima su se od 1856. bilježili podaci o održavanju nastave, troškovima škole i stanju školske zgrade. Pored toga koristili su matične knjige učenika kao i zapisnike školskih vijeća, a oni temeljitiji u nedostatku školske dokumentacije koristili su se i zapisima kanonskih vizitacija.

Tiskani školski izvještaji bez obzira na svoju bezličnost i prividnu „suhoparnost“ nezaobilazni su izvori u istraživanju povijesti školstva jer daju važne podatke o kretanju broja učenika i učenica, njihovoj vjerskoj, jezičnoj i socijalnoj strukturi, te o radu i sastavu učiteljskog osoblja u pojedinim školama.³ Tiskani izvještaji pojedinih škola, pored tablica u kojima su zabilježeni podaci o učenicima i nastavnom osoblju, sadrže i ljetopise škola. Ti ljetopisi su puno formalniji od ljetopisa koji su pisani u spomenicama te iz njih puno manje možemo saznati o školskom svijetu života. Tiskani školski izvještaji bile su godišnje publikacije namijenjene učenicima i njihovim roditeljima, ali i široj javnosti. Nasuprot tome, spomenice pored samih učitelja i učiteljica gotovo da nitko nije čitao u vremenu kada su pisane, osim ako bi ih na uvid tražio poneki školski nadzornik. Upravo se zbog toga u spomenicama mogu naći osobna zapažanja, ali i polemički tonovi s okolinom ili s prethodnicima

² *Školski i nastavni red za pučke učione u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* (Zagreb, 1875), 14; „Naredba od 2. svibnja 1880. br. 241. glede školskih spomenica“, *Naredbe izdane na osnovu školskog zakona od 14. listopada 1874. do konca godine 1882.* (Zagreb, 1884), 164-168. O spomenicama kao školskim dokumentima vidi Sonja Gačina Škalamera, *Školski dokumenti Arhivske zbirke Hrvatskog školskog muzeja*, katalog izložbe (Zagreb, 2006), 28.

³ O godišnjim školskim izvještajima vidi Štefka Batinić, *Zbirka školskih izvješća Hrvatskog školskog muzeja* (Zagreb, 2007), 9-18.

u školi. Dok su pisci spomenica znali biti kritični prema kolegama koji su prije njih radili u školi vrlo su apologetski bili raspoloženi prema višim vlastima, osobito prema banovima, vladarskoj obitelji i političkim režimima, tako se u istoj spomenici, koja je pisana tijekom dužeg razdoblja, mogu naći hvalospjevi vladaru Franji Josipu I, kralju Aleksandru, ustaškom i komunističkom režimu. Gotovo u svim opisima političkih događaja zrcali se vladajući diskurs, što potvrđuje kako je školstvo kontinuirano bilo izloženo ideologizaciji, te je kao takvo i samo bilo važan čimbenik u proizvodnji i širenju vladajućih ideologija. Bez obzira o kojoj je ideologiji ili vladajućem diskursu bilo riječ, u školi se od učenika i učenica, ali i od učitelja i učiteljica, očekivala: lojalnost, pokornost i poštivanje autoriteta vlasti.

Obrazovni je sustav kao važan segment disciplinskog društva 19. stoljeća trebao proizvoditi pokorne građane koji bi bespogovorno poštovali vladajuće autoritete. Tako su se vodeći pedagoški autoriteti 19. stoljeća zalagali za to da škola prije svega treba odgajati buduće „krotke“ i „poslušne“ građane.⁴ Habsburška Monarhija bila je paradigmatski primjer disciplinsko-birokratskog društva 19. stoljeća, društva u kojem se inzistiralo na apsolutnoj lojalnosti vladaru i poštivanju svih oblika vlasti. Školski je sustav kao dio disciplinsko-birokratskog sustava trebao podržavati vladajući mehanizam moći koji je omogućavao neupitnost državnih autoriteta. Taj je mehanizam moći počivao na građanskoj patrijarhalnoj vertikali, naime kao što se u obitelji trebao neupitno poštivati autoritet oca tako se u školi trebao poštivati autoritet školskih vlasti koje su posredovale autoritet bana i vladara. «Autoritet i pietet dva su glavna čudoredna motiva u obitelji. Iz odnošaja autoriteta i pieteta razvijaju se običaji u obitelji, jaka spona u životu, izvor reda, poredka i propisa.»⁵ I sam je ban Dragutin Khuen-Héderváry inzistirao na građanskoj patrijarhalnoj ideologiji, koja je počivala na neupitnosti muškog autoriteta u obiteljskom i javnom životu. Građanska patrijarhalna ideologija ženu je smještala u obiteljski krug unutar kojeg su se žene trebale potvrditi kao dobre supruge, majke i kućanice. Zastupanje te ideologije, od strane bana, jasno se očitovalo prilikom odborske rasprave o školskom zakonu iz 1888. godine. Naime, kada se Izidor Kršnjavi usprotivio odredbi iz toga zakona, kojom se onemogućavala udaja učiteljica, ban je odlučno branio tu odredbu tvrdeći da „žena po svom fizičnom i spolnom ustrojstvu nije za javno djelovanje, već joj je poglavita zadaća obitelj“⁶. Drugim riječima ban je inzistirao na tome da žene koje žele biti učiteljice ne mogu u isto vrijeme biti dobre učiteljice i dobre supruge, majke i kućanice, a upravo je ovo drugo smatrao kao njihovo

⁴ O hrvatskom školskom sustavu druge polovine 19. stoljeća kao važnom segmentu tadašnjeg disciplinskog društva vidi Dinko Župan, „Odnos prema tijelu unutar hrvatskog školskog sustava druge polovine 19. st.“, *Radovi ZHP* 40 (2008), 189-206.

⁵ Blaž Lorković, *Žena u kući i društvu* (Zagreb, 1883), 109.

⁶ Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije VII* (Zagreb, 1911), 601.

primarno određenje. Neravnopravni položaj učiteljica u tadašnjem školskom sustavu bio je posljedica građanske patrijarhalne ideologije koja je počivala na neupitnosti muškog autoriteta, kako i u obitelji tako i u javnom životu. Vertikala tog ideološki konstruiranog autoriteta prožimala je čitavo tadašnje društvo od mikro do makro razine. Djeci se u školi stvarala slika vladara kao brižnog oca, koji brine o svima i o svemu. Oca koji nikada ne griješi i bez kojeg bi čitavo društvo bilo izloženo nesigurnosti i nestabilnosti. Od učenika i učenica se očekivalo neprekidno poštivanje i uvažavanje svih vladajućih autoriteta. Iz spomenica i školskih izvještaja je vidljivo da su učenici redovito obilježavali imendan i rođendan Franje Josipa I, kao i sve važnije godišnjice njegove vlasti. Iako ne tako redovito neke su slavonske škole obilježavale i imendan bana Dragutina Khuena-Héderváryja. Takvo se slavljenje i veličanje bana u potpunosti uklapalo u autoritarni karakter njegovog režima. U svojoj analizi zapisa, o obilasku slavonskih mjesta od strane bana Khuena-Héderváryja, pokušat ću prikazati na koji je način vladajući režim koristio školu i učenike radi povećanja svoje simboličke i političke moći. Naime, prilikom svakog posjeta slavonskim mjestima, ban je gotovo redovito obilazio škole, a ako i nije posjetio školu učenici i učenice su bili uključeni u događaje vezane za doček bana. Škola je u političkom diskursu druge polovine 19. stoljeća bila simbol modernizacije i napretka, stoga su se posjeti školama prikazivali kao briga za dobrobit i „svijetlu budućnost“ tadašnjeg društva.

Posjet Valpovu u kolovožu 1889.

Do 1889. godine ban Dragutin Khuen-Héderváry je u potpunosti učvrstio svoju vlast, a vremenski period od 1889. do 1893. u kojem analiziram njegove posjete školama zasigurno je razdoblje u kojem je njegova politička moć bila na vrhuncu.⁷ U Virovitičkoj se županiji Khuen-Héderváry osjećao kao na domaćem terenu, jer je u toj županiji njegova stranka redovito i vrlo uvjerljivo dobivala izbore.⁸ Pregled banovih posjeta mjestima Virovitičke županije započet ću s posjetom Valpovu 1889. godine. Ban je Valpovo posjetio 19. kolovoza prilikom svoga putovanja u Belišće, gdje je obišao gradilište pruge Belišće-Viljevo-Kapelna, koju ju je gradila Guttmanova tvrtka.⁹ Glavni razlog njegovog tadašnjeg posjeta Slavoniji, bilo je održavanje gospodarske izložbe u Osijeku. U valpovačkoj školskoj spomenici opširno je opisan boravak bana u Valpovu. Putovanje bana Khuena-Héderváryja od Osije-

⁷ O banu Dragutinu Khuenu-Héderváryju i njegovoj vladavini vidi: Martin Polić, *Dragutin grof Khuen Hédarváry i njegovo doba* (Zagreb, 1901); *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914.*, ur. Šidak, Gross, Karaman i Šepić (Zagreb, 1968), 121-159; Branko Ostajmer, „Khuen – ključna epizoda slavonskog regionalizma“, u: *Slavonija, Baranja i Srijem vrela europske civilizacije – prvi svezak* (Zagreb, 2009), 391-397.

⁸ Vidi Ostajmer, „Khuen – ključna epizoda slavonskog regionalizma“, 392.

⁹ Milan Salajić, „Prilog kronologiji: BELIŠĆE 1884-1945.“, *Zbornik grada Belišća 3* (Belišće, 2009), 34.

ka do Valpova opisano je kao „pravo slavlje“.¹⁰ Ban je u Valpovo stigao oko 11 sati prije podne, gdje je prema zapisu u spomenici „izvanredno, sjajno dočekan“, a cijelo je Valpovo povodom njegova dolaska bilo ukrašeno zastavama, cvijećem i sagovima.¹¹ Ispred općinske kuće izgrađen je „veleban slavluk“ pored kojeg su bana dočekali valpovački „odličnici“, a uz slavluk su bili raspoređeni i učenici valpovačke pučke škole koji su bana dočekali zajedno sa svojim učiteljima i učiteljicama.¹² Ispred podignutog slavoluka bili su prisutni i brojni stanovnici Valpova, prema zapisu iz spomenice prilikom toga dočeka skupio se „bezbrotan puk“¹³. Bana je prvo pozdravio tadašnji valpovački župnik Ivan Csepaley, a na njegov pozdrav ban je prema zapisu u spomenici odgovorio: „Neka bi svećenstvo po ovom velikom uplivu samo nastojalo, da se puk i u buduće što više priklanja školi i njom okorišćuje.“¹⁴ Ban je u svom kratkom govoru na prvo mjesto stavio brigu za školovanjem stanovništva, te je i od svećenstva zatražio angažman oko toga. Učenici nisu bili samo dekoracija u valpovačkom dočeku, jer je jedna učenica imala i glavnu ulogu. Bila je to kći valpovačkog ravnajućeg učitelja Ljuba Mesić, koja je banu predala „prekrasnu kitu cvieća s trobojnicom“¹⁵ i za dobrodošlicu izrecitirala pjesmicu koju je sastavio njezin otac Josip Mesić:

„Dobro došo, svietli bane
U mili naš rodni kraj,
Kad prispjevaš, tu nastane
Obća radost, slava sjaj.

Srce kuca brže, jače
Miljenika gledajuć svog;
Ustna šapće: Oj junače,
Živio Te dobar Bog!

¹⁰ *Školska spomenica za obću pučku školu u Valpovu*, Arhiv osnovne škole u Valpovu. Spomenica se vodi od 1882. godine. U prvom dijelu spomenice je opisana kratka povijest škole i pregled učiteljskog osoblja, a u drugom se dijelu od 1882. vodi ljetopis škole. Nakon umirovljenja Šime Vudŷa spomenicu je vodio Josip Mesić, koji je prilikom posjeta bana bio ravnajući učitelj, te je on u spomenici i opisao banov boravak u Valpovu. Učitelj Mesić rođen je 31. ožujka 1851. u Brodu, gdje je završio pučku školu. Nižu realku pohađao je u Zagrebu, a učiteljsku preparandiju u Đakovu gdje je 1870. osposobljen za učitelja. Službuje u Aljmašu šest godina, zatim u Rumi sedam godina, a 1884. postaje učitelj u Valpovu.

¹¹ *Školska spomenica za obću pučku školu u Valpovu*.

¹² *Školska spomenica za obću pučku školu u Valpovu*.

¹³ *Školska spomenica za obću pučku školu u Valpovu*.

¹⁴ *Školska spomenica za obću pučku školu u Valpovu*.

¹⁵ *Školska spomenica za obću pučku školu u Valpovu*.

I mi Valpovačanke mlade.
 Slavimo taj sretni čas,
 Kad slavljenik roda sade
 Slavan stupi medju nas.

Primi ovu kitu cvieća
 Odanosti naše dar,
 Pratila te uvijek sreća
 I naroda ljubav, hán!

Kad se vratiš k svietlom domu
 U biel' Zagreb, čil i zdrav,
 Rec' banici, srcu svomu:
 Pozdravlja ju narod sav!¹⁶

Nakon što je učenica Ljuba Mesić izrecitirala pjesmicu ban joj je pružio ruku i zahvalio na lijepim riječima, a okupljeni su učenici i učenice, kao i brojni stanovnici Valpova, prema zapisu u spomenici, „oduševljeno“ i „srdačno“ pozdravili „njegovu Preuzvišenost“ izvikujući: „Živio svijetli ban, živila svijetla banica!“¹⁷. Učenica koja poklanja cvijeće bila je neizostavni dio u svim scenarijima svećanih dočeka koji su priređeni banu tijekom njegovih obilazaka mjesta i škola u devedesetim godinama 19. stoljeća. O tom dijelu svečanog dočeka možemo govoriti kao o ritualu, ritualu koji je bana simbolički određivao kao brižnog, velikog oca koji brine o svoj djeci, te mu ona za tu brigu zahvaljuju cvijećem. Taj igrokaz s cvijećem postat će nezaobilazni dio i političkih ceremonija u 20. stoljeću, osobito u političkim spektaklima totalitarističkih režima.

Posjet školama Virovitičke županije u listopadu 1893.

Tijekom listopada 1893. godine ban Dragutin Khuen-Héderváry obišao je sve kotareve Virovitičke županije. Posjet Virovitičkoj županiji započeo je u Dalju 5. listopada, a završio 14. listopada u Virovitici.¹⁸ Pripreme za doček bana u Dalju su počele već krajem rujna, a u Daljskoj je školskoj spomenici

¹⁶ Školska spomenica za obću pučku školu u Valpovu.

¹⁷ Školska spomenica za obću pučku školu u Valpovu.

¹⁸ O ovom obilasku Virovitičke županije svakodnevno su i opširno izvještavale režimske *Narodne novine*. Vidi *Narodne novine* LIX/1893, br. 229-237. No, u tim su izvještajima kao i u izvještajima drugog tiska (npr. *Die Drau* i *Slavonische Presse*) banove posjete školama samo usputno spomenute. U potrazi za zapisima o Khuenovu obilasku škola pregledao sam dvadesetak školskih spomenica i školskih izvještaja, u pet sam spomenica i dva školska izvještaja pronašao podatke o posjetu školama Virovitičke županije.

zabilježeno da je nastava u školi počela ranije (29. rujna) upravo zbog toga da bi se učenici i škola mogli bolje pripremiti za svečani doček bana.¹⁹ Scenografija i uvježbani ritual dočeka bio je isti onakav kakav je 1889. opisan u valpovačkoj spomenici. Ispred općinske kuće bio je podignut veliki slavluk. Inače, ti slavoluci visoki desetak metara podizali su se u svim mjestima koje je ban posjetio, a na nekim od njih bio je ispisan banov poznati slogan: „Zakon, red i rad“. Autoritarni režim Khuena-Hédervárya u tim je slavolucima dobio svoju najbolju ilustraciju. Učenici i učenice su, kao i u Valpovu, zajedno sa svojim učiteljima bili raspoređeni pokraj slavoluka, a bana je prilikom dolaska pozdravila učenica Paula Kunst (vjerojatno ravnateljeva kći) i uručila mu kitu cvijeća.²⁰ Ban je u Dalju bio smješten kod patrijarha Brankovića, koji je u banovu čast pripremio svečanu večeru. Drugog dana boravka u Dalju ban je posjetio školu ispred koje ga je pozdravio ravnajući učitelj Josip Kunst. Ban je obišao školsku zgradu i pregledao učionice, te se potpisao u školsku spomenicu.²¹ Kada je ban odlazio iz Dalja prema Erdutu školska su ga djeca ispratila raspoređena u špaliru, „te mu kao na odlazak burni živio i sretna puta uskliknula.“²² Pored školske djece iz Dalja u svečanom dočeku sudjelovali su i učenici iz Ajmaša, što je zapisano u aljmaškoj školskoj spomenici. „Dne 5. listopada prisustvovahu šk. djeca u dočeku Nj. Preuzvišenosti g. bana Dragutina Khuen-Hedervarija, pod svojim barjakom u Dalju, zajedno sa šk. djecom daljskom.“²³

Nakon Erduta, ban je preko Sarvaša i Tenje stigao u Osijek. Prilikom posjeta Osijeku ban je obišao gotovo sve važnije osječke škole, a u tiskanom je ljetopisu osječke više djevojačke škole zabilježeno da je ban 7. listopada 1893. obišao višu djevojačku školu u Osijeku. O tom su banovom obilasku osječke djevojačke škole zapisane samo dvije rečenice iz kojih saznajemo da su s banom u pratnji bili i odjelni predstojnik za unutarnje poslove Danilo Stanković, veliki župan Teodor Pejačević, gradski načelnik Antun Rotter i školski nadzornik Pavao Orešković.²⁴ Vilma Vukelić, koja je bila tadašnja učenica osječke više djevojačke škole, u svojem je memoarskom romanu o tom banovom posjetu Osijeku zapisala:

¹⁹ *Spomenica opće pučke škole u Dalju*, Arhiv osnovne škole u Dalju. Spomenica se vodi od školske godine 1877/8. Na početku spomenice napisana je povijest školstva u Dalju na osnovu usmene predaje. Prvi pisac spomenice je ravnajući učitelj Josip Kunst, koji je u Dalju kao učitelj radio od 1862. do 1895. godine.

²⁰ *Spomenica opće pučke škole u Dalju*.

²¹ *Spomenica opće pučke škole u Dalju*.

²² *Spomenica opće pučke škole u Dalju*.

²³ *Spomenica obće obospolne pučke učione u Aljmašu*, Arhiv osnovne škole u Dalju. Spomenicu je od 1889. počeo voditi tadašnji ravnajući učitelj Vjekoslav Verk, koji je u Aljmašu radio do 1895. kada je imenovan učiteljem u Osijeku.

²⁴ *Godišnji izvještaj Više djevojačke škole i s njom spojenih stručnih tečajeva ter nižih pučkih dječakih i djevojačkih škola slob. i kralj. grada Osijeka koncem školske godine 1893/4.* (Osijek, 1894), 10.

„Jedan od najznačajnijih događaja u vrijeme moga školovanja bio je posjet bana Khuena Héderváryja povodom izborne kampanje, u nadi da će lojalni grad Osijek time još snažnije vezati uz program svoje vlade. Doček je bio svečan, upriličen od vojnih i civilnih vlasti. Iz okolnih mjesta pristigli su banderiji, seoski su momci dojahali na cvijećem iskićenim bijelcima, sami u šarenim nošnjama; lijepje, upadljivo našminkane Šokice, kao i cure iz Đakova i cijele Podravine, sve tamo do Virovitice, u širokim bijelim izvezenim suknjama, s dukatima oko vrata i s cvijećem u kosi plesale su kolo na Glavnom trgu ili su se šepirile ulicama, njih tri ili četiri ruku pod ruku. Veterani pod zastavama svojih udruženja, streljačka društva s lovačkim rogovima, vatrogasci s limenom glazbom također su sudjelovali u svečanom defileu, pored dostojanstvenika u frakovima i odorama ... Mi školska djeca stajali smo u gustom špaliru od kolodvora pa do Županijske ulice, što nam je podizalo važnost u vlastitim očima, iako smo izloženi žarkom suncu i praznih trbuha četiri sata čekali na veliki trenutak, koji je onda trajao jedva minutu. Jer ban je, uz bok nadšpana grofa Pejačevića, proletio u hipu ispred nas u svom četveropregu, tako da smo jedva imali vremena da viknemo svoj „Živio!“ i već je sve bilo gotovo.“²⁵

Školska su djeca u Osijeku, kao i u slučaju drugih banovih posjeta, bili važan element u dekoraciji dočeka, a špaliri koje su činili učenici i učenice bili su neizostavni prilikom banovih dolazaka ili odlazaka u određeno mjesto. Djevojčice i dječaci koji s cvijećem i zastavicama stoje uz cestu, u 20. će stoljeću postati sastavni dio brojnih političkih ceremonija, ceremonija koje su povećavale simboličku, a samim tim i političku moć vladajućih režima. Svoju je simboličku moć Khuen-Héderváry, prilikom obilaska mjesta Virovitičke županije, crpio iz same funkcije bana, funkcije koja je u sebi akumulirala višestoljetnu bansku tradiciju.²⁶ Stanovnici nisu dočekivali Khuena-Hédervárya već „presvijetlog“ i „preuzvišenog“ bana, a taj banski „simbolički kapital“ Khuen je dodatno povećavao dobro organiziranim svečanim dočecima kakvi su mu priređeni u Virovitičkoj županiji.²⁷ Khuenov „simbolički kapital“ u Slavoniji je pronašao svoje zahvalno tržište, što pokazuje i tadašnja dobra prihvaćenost bana od strane slavonske javnosti, osobito osječke, koja je od banovog posjeta Osijeku, prema sjećanju Vilme Vukelić, očekivala puno za njihov grad. „Ali u gradu, inače nepolitičnom, još dugo se pričalo o velikom događaju i kako u *Casinu*, tako i u Općinskom vijeću, u kavani *Granda* i na svim uličnim uglovima zdušno se tvrdilo da će taj važni posjet

²⁵ Vilma Vukelić, *Tragovi prošlosti* (Zagreb, 2003), 179-180.

²⁶ S druge strane, kako to dobro primjećuje Josip Horvat, Khuen-Héderváry je tijekom svoga banovanja dao „dostojanstvu hrvatskog bana nov, neovisniji i moćniji položaj“. Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske I* (Zagreb, 1990), 257.

²⁷ O „simboličkoj moći“ i „simboličkom kapitalu“ vidi Pierre Bourdieu, *Što znači govoriti: ekonomija jezičnih razmjena* (Zagreb, 1992), 49-64, 89-138.

gradu otvoriti neslućene perspektive.²⁸ Ta „nepolitičnost“ Osijeka najbolje se vidjela još 1883. prilikom prosvjeda koji su izbili zbog postavljanja dvojezičnih grbova na zagrebačkoj financijskoj upravi. Naime, dvojezični grbovi, koji su bili povod velikih nemira tijekom 1883. godine, u Osijeku su bili postavljeni nekoliko godina prije nego li u Zagrebu, a na njihovo postavljanje osječka javnost uopće nije reagirala.²⁹

Iz Osijeka je ban preko Petrijevacca stigao u Valpovo gdje je posjetio i valpovačku pučku školu. O toj posjeti nema zapisa u ljetopisu valpovačke školske spomenice, jer se ljetopis škole u spomenici nije vodio od 1891. do 1918. godine. No, da je ban osmog listopada 1893. posjetio školu svjedoči banov potpis s datumom koji se nalazi u spomenici. Banov je potpis naknadno ukrašen crtežom rascvjetane grane, hrvatskom trobojnicom i grbom Trojedne Kraljevine iznad koje je kruna sv. Stjepana (slika na kraju teksta).³⁰ Inače, cijeli banov posjet Virovitičkoj županiji bio je u znaku hrvatske trobojnice, sva su mjesta koja je ban obilazio bila okićena hrvatskim trobojnicama, a čak su i režimske novine *Die Drau* svoju naslovnicu na kojoj najavljuju banov dolazak u Virovitičku županiju ukrasile okvirom u bojama hrvatske trobojnice. Prilikom svečanih dočeka banu se npr. u Đakovu pjeva *Lijepa naša domovina*, a u Našicama *Hrvatska himna* koju je skladao Ivan Zajc. Na simboličkoj razini, prilikom banovih posjeta, nema ni traga „nasilnoj mađarizaciji“, toj ustaljenoj frazi koja se nekritički ponavlja u brojnim sintezama i udžbenicima.

Nakon obilaska Valpova ban odlazi u Belišće, a iz Belišća u Donji Miholjac. U miholjačkoj školskoj spomenici banov je posjet opisan samo u nekoliko rečenica. Prema tom opisu čitavo je mjesto povodom banovog dolaska bilo osvijetljeno, a „osobito lijepo bijaše razsvjetlen sa silnimi lampioni trg i vlastelinski perivoj“³¹. Drugog dana boravka u Donjem Miholjcu ban je obišao župnu crkvu i nižu pučku školu. Iz Donjeg Miholjca ban odlazi u Našice, a iz Našica preko Čepina kreće prema Đakovu. Na putu prema Đakovu ban je desetog listopada 1893. posjetio pučku školu u Vuki. U spomenici škole tadašnji učitelj Filip Kühn posjet „preuzvišenog“ i „presvijetlog“ bana Khuena-Hédervárya označio je kao „velevažnu i pririjetku zgodu u povije-

²⁸ Vukelić, *Tragovi prošlosti*, 180. Važnu ulogu u dobroj prihvaćenosti bana Khuena-Hédervárya, u Osijeku i Slavoniji, imala je i tadašnja politika slavonskog regionalizma. Detaljnije o tome vidi: Ostajmer, „Khuen – ključna epizoda slavonskog regionalizma“, 391-397.

²⁹ Polić, *Dragutin grof Khuen Hédarváry i njegovo doba*, 5.

³⁰ *Školska spomenica za obću pučku školu u Valpovu*

³¹ *Spomenica obće pučke škole Donji Miholjac*, Arhiv osnovne škole u Donjem Miholjcu. Spomenica se vodi od školske godine 1875/6, a ranija povijest škole je sastavljena na osnovu kanonskih vizitacija. Nakon odlaska Josipa Becka-mlađeg u mirovinu za ravnatelja je početkom školske godine 1893/4. imenovan Franjo Wagner, rođen u Donjem Miholjcu. Wagner je učiteljsku školu završio u Pečuhu.

sti“ Vuke.³² Svečani doček bana, priređen od „vjernog pučanstva“ općine i kotara, u školskoj je spomenici opisan kao „sjajan“.³³ Kada je završio s obilaskom općinskog ureda i crkve ban se uputio prema školi ispred koje su ga dočekali učenici s učiteljem. Svečani protokol je bio sličan kao kod ostalih posjeta školama, nakon učiteljeve pozdravne riječi bana je pozdravila učenica trećeg razreda Matilda Filač koja mu je uručila „krasnu kitu cvijeća“.³⁴ Kao razlog tadašnjeg banovog obilaska Virovitičke županije pisac spomenice je naveo sljedeće: „Preuzvišeni gospodin ban, neumorno radeć o boljku povjerenog mu naroda, htjede se osvjedočiti o stanju naroda, te je u tu svrhu proputovao dobar komad Slavonije, posjećujući škole, crkve, razne urede, među inima i našu školu, crkvu i opć. ured.“³⁵ Posjeti brojnim slavonskim mjestima trebali su stvarati sliku o banu Khuenu-Héderváryu kao brižnom banu, koji iskreno brine o svom narodu. Neposredni kontakti bana sa stanovnicima Virovitičke županije ostavljali su kod njih dojam da bana zaista zanimaju njihovi problemi. Tako se prilikom obilaska školske zgrade u Vuki ban mogao uvjeriti u njezino tada vrlo loše stanje, školska se zgrada prema podacima iz školske spomenice još 1884. djelomično urušila. Ban je nakon uvida u teško stanje školske zgrade „obećao da će nastojati, da se sagradi nova škol. zgrada.“³⁶ Koliko je ban u svojem obećanju bio uvjerljiv pokazuje dojam koji je ostavio na općinare. „Oprostiv se onda od svojih vjernih Vučana, odveze se s pratnjom u Semeljce, ostaviv obćinarom trajan utisak i nadu, da će i ovo selo sada skoro dobiti novu školu.“³⁷ To „skoro“ potrajalo je šest godina, jer je u Vuki tek 1899. izgrađena nova školska zgrada, doduše još uvijek za vrijeme banovanja Khuena-Héderváry tako da je ban ipak ispunio svoje obećanje. Nakon Vuke, ban je otišao u Semeljce, da bi u Đakovo stigao istog dana oko osam sati uvečer.

U ljetopisu tiskanog izvještaja đakovačke više djevojačke škole vrlo je detaljno opisan posjet bana Khuena-Hédervárya đakovačkoj samostanskoj djevojačkoj školi. Iz toga ljetopisa možemo saznati na koji su se način škole odnosno gradovi i kotarevi pripremali za doček bana. Naime, u ljetopisu se navodi kako je doček za bana bio pomno pripremljen i planiran od strane kotarskih, gradskih i školskih vlasti.

„Tu je bila duga i svestrana priprava koli od strane gradjana toli od strane privatnika, da bi doček Njegove Preuzvišenosti glavara nam zemlje i zamjenika

³² *Spomenica pučke škole u Vuki*, Državni arhiv u Osijeku. U spomenici je prikazana povijest škole od njezina utemeljenja 1858. Kraći ljetopis škole vodi se od školske godine 1875/6, a detaljniji od školske godine 1887/8. Ljetopis škole u vrijeme posjete bana Khuena-Hédervárya pisao je učitelj Filip Kühn.

³³ *Spomenica pučke škole u Vuki*.

³⁴ *Spomenica pučke škole u Vuki*.

³⁵ *Spomenica pučke škole u Vuki*.

³⁶ *Spomenica pučke škole u Vuki*.

³⁷ *Spomenica pučke škole u Vuki*.

Njegova ces. i kr. apoštolskoga Veličanstva premilostivoga nam kralja i vladara, što sjaniji i dostojniji bio. Dopisom svojim od 25. rujna 1893. br. 39. naložila je slavna kr. kot. oblast ravnateljstvu djev. škola, da i ono svojim načinom prigodom dočeka i boravka sa školskom mladeži i učiteljskim zborom po mogućnosti uznastoji, da bude taj doček Njegove Preuzvišenosti u ovom zavodu što časniji i dostojniji. S istoga razloga dozvolilo je slavno obč. poglavarstvo 3 dana praznika.³⁸

Dakle, prilikom banovog posjeta ništa nije bilo prepušteno slučaju jer je školsko ravnateljstvo imalo više od dva tjedna za detaljnu pripremu dočeka. Kao što je već rečeno ban je u Đakovo stigao 10. listopada uvečer, a idućeg dana prije podne ban je bio na misi u katedrali. Nakon mise je posjetio biskupa Strossmayera koji je banu predstavio đakovačko svećenstvo. Ban je zatim obišao biskupsko sjemenište i židovsku bogomolju. Višu djevojačku školu Khuen-Héderváry je posjetio u 11 sati u pratnji odjelnog predstojnika za unutarnje poslove Danila Stankovića, velikog župana Teodora Pejačevića, predstojnika kr. kot. oblasti Stjepana Kenfelja i načelnika mjesta Ante Švarcmajera.³⁹ Školski hodnici i stepeništa bili su ukrašeni cvijećem, vijencima i „narodnim zastavicama“. Ispred škole i u samoj školi bile su raspoređene učenice niže i više djevojačke škole. Učiteljsko osoblje zajedno s ravnateljicom škole Nikomedijom Erb dočekali su bana na ulazu u školu. Nakon ravnateljčinog pozdrava otpjevale su učenice banu *Lijepu našu domovinu*.⁴⁰ Na gornjem stubištu školske zgrade bana je pozdravila učenica osmog razreda Franjka Sertić, a zatim je ravnateljica banu predstavila sve učiteljice koje su radile u školi.⁴¹ Za bana je u školskim prostorijama bila pripremljena izložba ručnih radova i rezbarija. Obišavši izložbu i sve školske prostorije ban je pogledao kraću predstavu *Čarobna koprena*. Predstava je „razveselila“ bana, te se nakon nje zadržao u kraćem razgovoru s učenicama više djevojačke škole.⁴² S ovim đakovačkim igrokazom završio sam i svoj prikaz posjeta bana Khuena-Hédervárya mjestima i školama Virovitičke županije, simbolika igrokaza je vrlo zahvalna za kraj, jer su sve banove posjete zapravo bili dobro organizirani politički igrokazi u kojima je ban igrao glavnu ulogu.

U političkoj praksi bana Khuena-Hédervárya ovakvi obilasci škola nisu bili izuzetak. Slični posjeti i obilasci škola odigrali su se i ranije u drugim županijama i gradovima, tako je tijekom posjeta Požegi u listopadu 1891. ban obišao i požešku višu djevojačku školu. Taj je posjet detaljno opisan u tiska-

³⁸ *Izvešće Djevojačkih škola u Samostanu milosrdnica „Svetog križa“ koncem školske godine 1893/4.* (Đakovo, 1895), 10.

³⁹ *Izvešće Djevojačkih škola u Samostanu*, 11.

⁴⁰ *Izvešće Djevojačkih škola u Samostanu*, 11.

⁴¹ *Izvešće Djevojačkih škola u Samostanu*, 11.

⁴² *Izvešće Djevojačkih škola u Samostanu*, 11.

nom ljetopisu požeške više djevojačke škole.⁴³ Kao i dvije godine kasnije čitava je predstava bila organizirana od strane vlasti, jer su škole dobile jasne upute kako trebaju dočekati bana. „O tom visokom posjetu bile su škole pravadobno službeno obavješćene, te po slavnom gradskom poglavarstvu i određeno, kako i gdje se ima Njegova Preuzvišenost, svietli Ban dočekati i pozdraviti.“⁴⁴ Gradske su se vlasti maksimalno trudile da doček bude što svečaniji. „Već nekoliko dana prije visokog posjeta, počeo se je cijeli grad u svečano zaodjevati ruho, pak i mladež naših škola, uz uputu i pripomoć svojih učiteljica, učinila je sve moguće, da što dostojnije dočeka visokog gosta i da za Njegov dolazak što svečanije izkiti svoju školu.“⁴⁵ Budući je ban u Požegu stigao uvečer priređena je „bakljada“, a grad je „duboko u noć“ bio „umjetno razsvjetljen i ukusno urešen“.⁴⁶ Tu noćnu scenografiju pratila je glazba i „milozvučne“ pjesme koje su „poklonstvo i dobrodošlicu visokom gostu izmjenice diljem u noć izkazivale.“⁴⁷ U noćnom svečanom dočeku sudjelovali su i učenici požeških škola.

„Dne 5. listopada u 8 sati na večer bje sva školska mladež špalirnim redom ponamještena pred županijskom kućom, gdje je imao visoki gost odsjesti. Nakon nekoliko časaka i eto Ga. Gromki „Živio“ iz mladjahnih grudi dojekivao Mu je celim redom ovdješnje školske mladeži, sve do ulaza u županijsku sgradu, gdje ga kratko, nu usrdno pozdravi Emilija Adamek, učenica VII. razreda, te Mu ujedno preda kitu cvieća, pozdrav svekolike djevojačke mladeži iz zavičajnog si mjesta.“⁴⁸

Drugog dana boravka u Požegi ban je u deset sati prije podne u pratnji predstojnika odjela za bogoštovlje i nastavu Stjepana Speveca, velikog župana Dragutina Gvozdanića i vladina savjetnika Nikole Jurkovića posjetio požešku višu djevojačku školu. Škola je bila ukrašena cvijećem i vijencima, a na školskom ulazu bana je u ime učiteljskog osoblja pozdravio vjeroučitelj Josip Kovačević. U ime učenica više djevojačke škole, koje su bile raspoređene od ulaza do svečane sale, bana je pozdravila učenica šestog razreda Zlata Schiebel. Nakon njezinog kratkog govora učenice požeške više djevojačke škole otpjevale su banu pjesmu *Dobro došao*.⁴⁹ Ban je zatim obišao školske prosto-

⁴³ „Dana 5. i 6. listopada, bio je za naš ubavi grad i za našu školu, dan osobitog veselja i radosti, dan velikog i nezaboravnog odlikovanja, jer nas te dane visokim svojim posjetom usreći Njegova Preuzvišenost svietli Ban, grof Khuen-Héderváry.“ *Izvjeshće više i niže pučke djevojačke, niže pučke dječake ter šegrtske škole kr. slob. grada Požege koncem školske godine 1891.-92.* (Požega, 1892), 3.

⁴⁴ *Izvjeshće više i niže pučke djevojačke*, 3.

⁴⁵ *Izvjeshće više i niže pučke djevojačke*, 3.

⁴⁶ *Izvjeshće više i niže pučke djevojačke*, 3.

⁴⁷ *Izvjeshće više i niže pučke djevojačke*, 3.

⁴⁸ *Izvjeshće više i niže pučke djevojačke*, 3.

⁴⁹ *Izvjeshće više i niže pučke djevojačke*, 3-4.

rije, a na kraju posjeta „ushićene“ su učenice otpratile „Njegovu Preuzvišenost, svetlog Bana, sa odličnom njegovom pratnjom skladnom milozvučnom pjesmicom, dok ih samo i zvučni vali stizati mogahu.“⁵⁰

Gotovo u svim analiziranim ljetopisima, kako onim u sklopu školskih spomenica tako i onim u sklopu tiskanih školskih izvještaja, bana se Dragutina Khuena-Héderváryja prikazuje u pozitivnom i apologetskom tonu. Takvi su opisi velikim dijelom bili uvjetovani strogim nadzorom nad učiteljima i učiteljicama od strane tadašnjeg režima. I najmanja kritika režima bila bi kažnjena otkazom ili u blažoj varijanti premještajem u neko zabito mjesto. Učitelji i učiteljice bili su državni činovnici koji su, u skladu s normama tadašnjeg birokratsko-disciplinskog društva, trebali bespogovorno ispunjavati sve naredbe i zadane obaveze. S druge strane, spomenice nisu bile pod takvom paskom kao tiskani školski izvještaji, jer osim učiteljstva i školskih nadzornika gotovo da ih nitko nije čitao. A da ih ni školski nadzornici nisu redovito pregledavali govore brojne spomenice u kojima se za pojedine školske godine uopće nije vodio obavezni ljetopis škole. Koliko god kritički promatrali opise u školskim spomenicima i izvještajima kao ideološke konstrukcije, teško možemo osporiti tada očitu dobru prihvaćenost bana u velikom broju slavonskih mjesta. Stoga, kada govorimo o banovanju Khuena-Héderváryja moramo vrlo oprezno i argumentirano koristiti sintagme kao što su: „omraženi ban“, „nasilna mađarizacija“ i „olovna vremena“. Naime, generalizacijom takvih sintagmi zapravo zanemarujemo čitav niz činjenica koje o banovanju Khuena-Héderváryja, barem kada je Slavonija u pitanju, govore potpuno suprotno. No, ono na što sam prije svega pokušao ukazati u svom radu je pojava sustavne instrumentalizacije učenika i učenica s ciljem povećanja simboličke, a samim tim i političke moći vladajućeg režima. Prilikom svih svojih posjeta mjestima Virovitičke županije, ban je redovito obilazio škole, a učenice i učenici su neizostavno bili uključeni u svečane dočeke koje su kotarevi i gradovi organizirali za bana. Ban Khuen-Héderváry bio je prvi hrvatski ban koji je sustavno obilazio škole pojedinih županija s namjerom da školstvo i na taj način stavi u funkciju povećanja svoje simboličke moći. Ta se simbolička moć reproducirala kroz precizno organizirane svečane ceremonije, koje su dodatno trebale ojačati banov autoritarni režim. Obrasci ideološkog korištenja školske djece (poklanjanje cvijeća, recitiranje pjesmica, učenički špaliri, svečani dočeci i mahanje uz prometnice), koji su bili osmišljeni u 19. stoljeću postat će nezaobilazni dio brojnih režimskih rituala u 20. stoljeću, osobito u totalitarnim sustavima koji će dobar dio svoga opstanka temeljiti i na ideološkoj instrumentalizaciji školske djece.

⁵⁰ *Izvišće više i niže pučke djevojačke*, 4.

Ukrašeni potpis bana Dragutina Khuena-Héderváryja koji se nalazi u valpovačkoj školskoj spomenici

Summary

“LONG LIVE LUMINOUS BAN!”

The visit of *ban* Dragutin Khuen-Héderváry to Virovitica County in 1893 and how it was described in school memorials and reports

The *ban* (Viceroy) Khuen-Héderváry visited the Virovitica County in October 1893. During his staying in Virovitica County he visited many schools and this visit was described in school memorials and school reports. The author is analysing how the official receptions for *ban* Khuen-Héderváry was represent in these description. These official receptions were some kind of political ceremonies and rituals which had to enlarge the symbolic power of *ban* Khuen-Héderváry. Also, the author is analysing how political and schools authorities used pupils in these ceremony and rituals.

Key words: school memorials, educational system, official receptions, symbolic power, Dragutin Khuen-Héderváry, Virovitica County, 19th Century.